ПОСЛЕ ПОСТКРИТИКЕ: РАЗГОВОР С РИТОМ ФЕЛСКИ

Разговор водила и с енглеског превела Дуња Душанић (12. март 2023.)

Дуња Душанић: Ускоро ће бити десет година откако су објављене *Границе критике* (2015).[1] Данас се ова књига сматра вододелницом, која је увела нову парадигму у проучавање књижевности, како у Америци тако и изван америчких универзитета. Како Вам се сада, с овог одстојања, чини посткритика?

Рита Фелски: Хвала Вам на љубазним речима о *Границама критике.* Као што знате, у то време су се појавиле и друге важне публикације које су се бавиле сродним питањима; најчешће се у том смислу помиње есеј Ив Кософски Сеџвик о параноидном и репаративном читању, „Зашто се критика истрошила?" Бруна Латура и расправа Шерон Маркус и Стивена Беста о површинском читању, објављена у часопису *Representations.*[2]

Морам признати да сам била изненађена колико су снажне биле реакције на *Границе критике.* Добила сам много имејлова од захвалних читалаца који су писали да им је моја књига променила живот; да су, разочарани тренутним стањем студија књижевности, били спремни да напусте универзитет, али да их је читање моје књиге уверило да су и друкчији приступи могући. С друге стране, напа-

1 Felski, Rita. *The Limits of Critique.* Chicago: University of Chicago Press, 2015. Студија је објављена у преводу на хрватски 2019. године, *Granice kritike.* Prev. Anera Ryznar. Zagreb: Meandarmedia, 2019. Да би се читаоцима олакшало разумевање, наслови радова и студија које помиње Рита Фелски биће наведени у фуснотама. (Све напомене су преводиочеве – Д. Д.)

2 Latour, Bruno. „Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern". *Critical Inquiry* 30.2 (2004): 225–248; Sedgwick, Eve Kosofsky. „Paranoid Reading and Reparative Reading, or, You're So Paranoid, You Probably Think This Essay Is About You". *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity.* Durham: Duke University Press, 2002, 123–151; Best, Stephen, и Sharon Marcus. „Surface Reading: An Introduction". *Representations* 108. 1 (2009): 1–21.

ORCID 0000-0002-5227-6506
https://doi.org/10.18485/kis.2024.56.183.7

Књижевна историја (0350–6428), 56/183 (2024)
вођени разговор
82.09:929 Фелски Р.(047.53)

дали су ме да сам конзервативац, неолиберал, да помажем Трампу итд. – и то најчешће критичари који ништа нису знали о мојим ранијим радовима о феминистичкој теорији или класи. Неки од ових напада само су ме још више уверили у исправност теза из *Граница критике*; наиме, моји критичари су примењивали управо оне интерпретативне методе и реторичке стратегије које сам анализирала у књизи. Нападајући ме да сам пион неолибералног капитализма, дали су добар пример читалачке праксе коју сам (у другом поглављу књиге) описала као „ископавање" у потрази за скривеним друштвеним снагама. Причали су приче у којима су себе представљали као софистициране одгонетаче задужене да раскринкају и улове кривца (из трећег поглавља). А острашћеност њихових одговора само је потврђивала исправност петог дела моје дефиниције критике из четвртог поглавља: „критика не трпи супарнике".

У *Границама критике* на више места је наглашено да то није књига „против" критике него преиспитивање њене методолошке доминације и честе претпоставке да је критика једини облик ригорозног или радикалног мишљења. Другим речима, залагала сам се за методолошки плурализам. Међутим, стално сам изнова наилазила на оптужбе да сам анти-критички или, још апсурдније, анти-теоријски настројена (није ли моја књига заснована на теоријским аргументима?). Нема сумње да реч „посткритика" ту није много помогла, делом и због постојања извесне двосмислености у префиксу „пост", која је дошла до изражаја још у расправама о постмодернизму. За мене, „пост" истовремено означава зависност од критике и свест о њеним границама: посткритиком се можете бавити само ако знате шта је критика! Ипак, поједини стручњаци су брже-боље закључили да посткритика жели да критику превазиђе, одбаци или из ње искорачи у неку сасвим другу област. Оклевала сам да употребим ову реч, бојећи се да ће дати повода баш таквим погрешним тумачењима. Али она се, изгледа, одржала.

Дуња Душанић: Написали сте 2017. године да се „тренутно налазимо усред својеврсног преусмеравања мишљења и делања, чије је последице тешко предвидети" и да смо „сведоци процвата разних алтернатива херменеутици сумње".3 Који алтернативни приступи су, по Вашем мишљењу, дали најбоље резултате? Постоје ли данас неке алтернативе које бисте издвојили?

Рита Фелски: Реч „посткритика" постала је лебдећи означитељ којим се означава широк спектар приступа, теорија и метода. То, рецимо, може бити замена негативног за афирмативно становиште, усредсређеност на осећање, расположење и тон, читање површинских уместо дубинских аспеката текста, дескрипција уместо интер-

3 Anker, Elizabeth и Rita Felski. „Introduction". *Critique and Postcritique*. Прир. Elizabeth S. Anker и Rita Felski. Durham, NC: Duke University Press, 2017, 1.

претације, заузимање улоге читаоца-аматера и уважавање мишљења лаика, прихватање социологије и емпиријских метода или, насупрот томе, заговарање књижевног формализма.

Нема сумње да сви ови приступи имају нешто што им говори у прилог. Мене су интелектуално највише обликовала два утицаја. Постдипломске студије сам похађала у Мелбурну, где су осамдесетих година 20. века боравили Ференц Фехер и Агнес Хелер, познати бивши ученици Ђерђа Лукача. Отуда сам почела да се занимам за друштвену теорију и чак сам неко време радила с Фехером у уредништву југословенског левичарског часописа *Praxis International*. После тога сам седам година предавала на интердисциплинарном програму на Универзитету Мардок у Западној Аустралији, где су ми колеге биле угледни стручњаци из студија културе, као што је Јен Анг. Захваљујући овим утицајима (друштвена теорија и студије културе), никад ме нису привлачили различити облици формализма који су, уз фиксацију на пажљиво читање, још прилично заступљени у америчкој науци о књижевности. Иако сам у протекле две деценије заокупљена питањем зашто је књижевност важна, сматрам да је оно тесно повезано и с природом књижевног доживљаја и с интерпретативним праксама. Моја размишљања о овим темама ослањају се како на феноменологију, тако и на различите видове постбурдијеовске социологије културе.

Од савремених мислилаца вероватно су ми најближе Хедер Лав и Торил Мои, које се, свака на свој начин, предано баве свакодневним и обичним. У *Неравноправнима*[4] Хедер разматра како је дисциплинарно супарништво између хуманистике и друштвених наука утицало на настанак квир теорије. Привучени постструктуралистичким идејама, квир теоретичари су пропустили да помену – а често се нису ни потрудили да прочитају – социолошке студије о девијантности Ервинга Гофмана и других, које су, пола века раније, уздрмале ставове о сексуалности. Лингвистички заокрет дао је књижевним критичарима нови ауторитет – стручњака за тумачење, квалификованих да прочитају све на свету – глумећи притом незаинтересованост или презир према емпиријски заснованим методама друштвених наука. *Неравноправни* су, између осталог, одбрана подробних описа свакодневног живота какве налазимо у етнометодологији. Као и Хедер, и ја бих волела да се књижевне студије приближе друштвеним наукама и крајње сам резервисана према „текстуалној политици" која свет објашњава искључиво кроз конвенције приказивања и претпоставља да је језичко експериментисање само по себи субверзивно. Торил Мои се пак ослања на веома друкчију традицију филозофије обичног језика, нарочито на радове Стенлија Кавела и Лудвига Ви-

4 Love, Heather. *Underdogs: Social Deviance and Queer Theory*. Chicago: University of Chicago Press, 2021.

тгенштајна. Налазим да ми је њена књига *Револуција обичног*[5] од велике помоћи у текућем раду, који је више филозофски оријентисан него моја претходна књига, *Навучени*.[6] Посебно су ми занимљива њена размишљања о проблемима посматрања књижевности кроз теорију или филозофију, као и аргументи које изнела о значају прихватања (*acknowledgment*) и знања (*knowledge*) за чин читања.

Дуња Душанић: Протеклих година проблеми расе и рода поново су се нашли у жижи збивања, стављајући већи нагласак на питање политике читања. Да ли смо заиста сведоци поновне радикализације књижевних студија? Да парафразирам наслов Вашег манифеста, чему данас служи књижевност?[7]

Рита Фелски: Мислим да сте ту у праву, у последњих неколико година догодиле су се важне промене: раса поново добијана значају, нарочито после убиства Џорџа Флојда, а истовремено и трансродни проблеми постају све израженији на универзитету, уз оркестриране нападе десно оријентисаних политичара на транс-особе. Наука о књижевности је и даље веома политизована, што не значи да има ичег лошег у томе да дозволимо нашим политичким уверењима да утичу на наше проучавање књижевности и културе. Како сам показала у *Границама критике,* проблеми настају онда кад ова уверења уроде редуктивним облицима читања или преувеличаним тврдњама о наводном политичком утицају таквих читања. Другим речима, тврдити за сопствено дело да је радикално не чини га радикалним. Таква дела се углавном пишу за академске часописе и конференције с крајње сведеном публиком и немају никакав приметан утицај на ширу политичку сферу. С друге стране, као неко ко је, одраставши у Енглеској, опседнут класом, увек сам изненађена непостојањем класне политике и прећуткивањем питања економске неједнакости у Сједињеним Државама.

Д. Душанић: *На чему сада радите?*

Р. Фелски: Тренутно сам на пола рукописа књиге о значају савремене Франкфуртске школе за студије књижевности. Док се Адорно, Бењамин и Лукач често помињу, радови данашњих франкфуртоваца су права *terra incognita*. Главни разлог је, наравно, то што су се мислиоци Франкфуртске школе, од Хабермаса наовамо, удаљили од проучавања књижевности, уметности и културе ка нечему што називају „друштвеном филозофијом". Захваљујући овом одсуству интересовања за естетику, праћеног крајње симболичним или не-

5 Moi, Toril. *Revolution of the Ordinary: Literary Studies after Wittgenstein, Austin, and Cavell*. Chicago: University of Chicago Press, 2017.

6 Felski, Rita. *Hooked. Art and Attachment*. Chicago: University of Chicago Press, 2020.

7 Мисли се на наслов студије *Uses of Literature.* Oxford: Wiley-Blackwell, 2008, која је на хрватски преведена као *Namjene književnosti*. Prev. Vladimir Cvetković Sever. Zagreb: Jasenski i Turk, 2016.

постојећим занимањем за питања рода, расе или сексуалности, немачка друштвена филозофија нема никаквог удела у хуманистици – ни у англофоном свету, а изгледа ни у самој Немачкој.

Ови мислиоци ме занимају из два разлога. Прво, зато што се све више суочавају с ограничењима критике и труде се да нађу позитивнија и афирмативнија решења. Аксел Хонет је одавно развио своје теорије препознавања; у скорије време појавиле су се важне расправе о резонанци (Хартмут Роза), самоостварењу (Рахел Јеги) и разоткривању (Николас Компридис).[8] У том погледу су очигледне паралеле са све већим незадовољством општом климом негативности и скептицизма која је завладала у науци о књижевности. Друго, четврта генерација франкфуртоваца развила је друштвену феноменологију која је свеснија сложености свакодневног искуства, па је мање изгледа да ће се упустити у елитистичка и патерналистичка раскринкавања лажне свести. Они покрећу фундаментална питања, која су важна и за хуманистичке науке: како да објаснимо постојање правилности у друштвеном животу – образаца неједнакости и доминације, предвидљивих облика групног понашања – а да притом не уништимо особеност и разноликост појединаца, која упорно измиче јасном сагледавању? Како да се расправљамо, противимо или супротстављамо а да не претпостављамо да туђе речи диктирају друштвене снаге којих они сами нису свесни, као да наша прозорљивост превазилази њихову помрачену и непросвећену перцепцију? С овим питањима су ми нарочито помогли радови Робина Селикатеса и Сајмона Сасена.[9]

Окосницу књиге чине појмови и доживљаји које називам *experience-concepts*: разоткривање, препознавање, самоостварење, *Lebenswelt* и резонанца.[10] Термин *experience-concept* увела сам зато да бих се супротставила подели на теорију и доживљај, која остаје распрострањена у проучавању књижевности, и то упркос дуготрајним настојањима критичара из редова феминисткиња и расних мањина.[11] (На пример, у најзаступљенијим уџбеницима и приручницима из

8 Rosa, Hartmut. *Resonance: A Sociology of Our Relation to the World*. Cambridge: Polity, 2019. Jaeggi, Rahel. *Alienation*. Прев. Frederick Neuhouser и Alan Smith. New York, NY: Columbia University Press, 2014. Kompridis, Nikolas. *Critique and Disclosure: Critical Theory between Past and Future.* Cambridge, Mass: MIT Press, 2011.

9 Celikates, Robin. *Critique as Social Practice: Critical Theory and Social Self-Understanding.* Lanham: Rowman & Littlefield, 2018; Susen, Simon. „The Case for a Critical Hermeneutics: From the Understanding of Power to the Power of Understanding". *Hans-Herbert Kögler's Critical Hermeneutics*. Прир. L. Dunaj и K. C. M. Mertel. London: Bloomsbury, 2022, 7–69.

10 *Lebenswelt* („животни свет"), односно *lifeworld,* како га Фелски преводи на енглески, један је од важних Хусерлових појмова, који се јавља и изван немачке феноменолошке традиције – у социологији и друштвеној теорији, између осталог, код Алфреда Шица и Јиргена Хабермаса.

11 У изворном тексту стоји *scholars of colour,* што се у америчком контексту односи на припаднике академске заједнице који нису белци.

теорије књижевности ниједно поглавље или потпоглавље у наслову не садржи реч „доживљај“, а она се обично не појављује ни у индексу.) Дакле, надам се да ћу, с једне стране, имати нешто ново да кажем о односу између теорије и доживљаја књижевног дела, и да ћу, с друге стране, повезати књижевност и теорију без насилног уклапања књижевности у неку већ постојећу појмовну схему. У томе ми је помогла идеја сродности: овом речју служили су се Бењамин и Адорно, а недавно и сасвим друкчији мислиоци, као што је Изабел Стенгерс. Сродност нам помаже да схватимо шта је заједничко неким врстама теорије и неким врстама књижевности; какви су одјеци и трагови, преклапања и додирне тачке између њих. Уместо да ствари искључиво посматра као идентичне или дијаметрално супротне, сродност се усредсређује на „сличност“. Трудим се да у сваком поглављу пустим књижевни текст да ме води: гледам где ме усмерава и бавим се оним чиме се он бави. Истовремено, није случајно да се сви текстови које анализирам – од *Врата* Магде Сабо до *Повратка у Ремс* Дидијеа Еribона[12] – тичу класе и односа између интелектуалног и неинтелектуалног *Lebenswelta.* Наравно, повезивање тако различитих области као што су немачка друштвена филозофија и англофоне студије књижевности намеће многе изазове; ко зна хоће ли један такав *mélange* наћи публику?!

12 Eribon, Didier. *Retour à Reims*. Paris: Fayard, 2009. Роман Магде Сабо доступан је у преводу на српски: Сабо, Магда. *Врата.* Прев. Марта Мићић. Београд: Глобосино, 2008.